

Andragoški center Republike Slovenije
Slovene Adult Education Centre
Šmartinska 134a, 61000 Ljubljana, Slovenija
tel.: 061 446 482, fax: 445 881

Ljubljana, 9. aprila 1992

Bodočim sodelavcem na projektu
Funkcionalna pismenost po občinah

Zadeva: Vabilo na 1. posvet o Funkcionalni pismenosti

Spoštovani !

Vabimo vas, da se udeležite prvega slovenskega posveta

o Funkcionalni pismenosti, ki bo v petek 17. aprila 1992

ob 9. uri v prostorih Andragoškega centra Slovenije,

Šmartinska 134/a v Ljubljani.

Veliko število odraslih prebivalcev Slovenije ima težave pri reševanju vsakodnevnih problemov zaradi pomanjkljivih spretnosti pri razumevanju in reprodukciji pisnega in numeričnega gradiva, kar nam dajejo slutiti tudi naslednji podatki: kar 22 % zaposlenih prebivalcev Slovenije nima končane osnovne šole, 14,4 % jih nima poklica, 5270 osnovnošolcev se v letošnjem šolskem letu ni uspelo vpisati v srednje šole, ker so le te omejile vpis.

Podana je groba ocena, da je funkcionalno nepismenih 60 % odraslih Slovencev, t.j. takih, ki ne znajo sami napisati prošnje za zaposlitev, ki svojemu otroku že od tretjega razreda OŠ ne zmorejo več pomagati pri reševanju nalog, ki imajo težave ali pa ne znajo izpolnjevati čekov, položnic itd. Za to množico "molčeče kulture" pa v nobenem sedaj veljavnem izobraževalnem programu ni prostora. Sami tudi nimajo želje po izobraževanju v programih, ki zahtevajo višji nivo branja, pisanja in računanja kot ga zmorejo sami.

Funkcionalno opismenjevanje odraslih v Sloveniji je dolgoročni projekt, katerega cilj je doseganje tiste ravni pisanja, branja in numeričnih sposobnosti pri večini odraslih prebivalcev Slovenije, ki so potrebne za življenjsko uspešnost in učinkovito participacijo v družbi. Projekt bo prerasel v kontinuirane oblike usposabljanja odraslih za življenjsko uspešnost in je del nacionalnega programa vzgoje in izobraževanja v Sloveniji.

ACS
SAEC

PROGRAM PRVEGA POSVETA O FUNKCIONALNI PISMENOSTI

1. DEL (pričetek ob 9.00) UVOD

- 1.1. Opredelitev problema funkcionalne pismenosti (pojav in oblike funkcionalne nepismenosti) v tujini in pri nas. (Olga Drofenik)**
- 1.2. Izobrazbena struktura slovenske odrasle populacije. (Angelca Ivančič)**
- 1.3. Socialni in psihološki vidiki funkcionalne nepismenosti. (Prof.dr. Ana Krajnc)**
- 1.4. Predstavitev projekta funkcionalnega opismenjevanja**
 - ACS - Ester Možina
 - ZDUS - Katja Dovžak
- 1.5. Metodologija za pripravo programov in učnih gradiv. (Prof.dr. Ana Krajnc)**
- 1.6. Ilustrativni primeri funkcionalne nepismenosti:**
Odlomek iz francoske TV oddaje: stiska funkcionalno nepismenih odraslih (simultani prevod - Nadjia Urbanija).

2. DEL - študij primerov (pričetek ob 11.00)

- 2.1. Primer IMPOLA iz Slovenske Bistrice; prilagajanje USO programov za pridobivanje temeljnih znanj za uporabo pisane in tiskane informacije v vsakdanjem življenju.**
(Miran Rachberger)
- 2.2. Prilagajanje navodil za uporabo zdravil ljudem, ki slabo berejo in navodil pogosto ne razumejo, ter pomen pravilne rabe zdravil.**
Spec.mr.ph. Breda Drensek Sotošek
- 2.3. Predstavitev diplomske naloge: Funkcionalna nepismenost med zaporniki.**
(Sabina Jelenc, Ema Perme).

3. DEL (pričetek ob 13.00)

- 3.1. Osebnostne izkušnje in opažanja udeležencev pri zaznavanju primerov funkcionalne nepismenosti pri delu z odraslimi.**
- 3.2. Sklepi in dogovori o sodelovanju**

OPREDELITEV KONCEPTA FUNKCIONALNE PISMENOSTI IN ZAVEDANJE PROBLEMATIKE O FUNKCIONALNI NEPISMENOSTI V SVETU IN PRI NAS (Olga Drofenik, Angelca Ivančič)

Funkcionalna pismenost v svetu

Koncept funkcionalne pismenosti (1) so uradno in javno priznali z mednarodnim programom opismenjevanja v svetu. Med letoma 1967-1973 je program zajel 11 dežel pod vodstvom UNESCO in Razvojnega programa združenih narodov. V konceptu je bilo poudarjeno, da opismenjevanje ne sme biti omejeno le na obvladovanje pisanja, branja in računanja. Vrednost branja, pisanja in računanja ni v teh sposobnostih samih po sebi, temveč so le te samo sredstvo, ki ljudem odpira poti za obvladovanje drugega znanja in spretnosti.

Z vprašanji povezanimi s funkcionalno pismenostjo, merjenjem obsega, definiranjem ekonomskih posledic in z ukrepi za zmanjševanje obsega funkcionalne nepismenosti so se soočile vse razvite države. Spoznale so, da ta problem obstaja tudi pri avtohtonem prebivalstvu, kljub več kot 100 letni tradiciji obveznega šolanja, podaljševanju obveznega šolanja in visokem zajetju mladine v srednješolsko izobraževanje. Politični razvoj in posodabljanje prinašata namreč nove socialne, kulturne in ekonomske vzorce, novo tehnologijo, nove socialne in ekonomske institucije, sodobne komunikacije. Vse to postavlja pred posameznika potrebe po novem znanju in novih spretnostih, ki si jih med šolanjem ni pridobil dovolj, ali pa te niso več uporabne, ker niso bile redno uporabljane.

"Odkritje" problema funkcionalne nepismenosti je v državah evropske skupnosti povezano z dvema skupinama prebivalcev:

- mlajši odrasli, ki niso končali šolanja (osip iz obveznega šolanja, osip v poklicnih in srednjih šolah) in si niso pridobili znanja ali pa je le-to neuporabno
- nekvalificirani delavci, delavci brez izobrazbe ali nezaposleni, katerih znanje je zastaralo in ne ustreza več novim družbenim in delovnim potrebam.

Države Evropske skupnosti preučujejo tri vidike funkcionalne pismenosti

- prvi zajema ekonomski vidik in zaposlovanje, udeležbo v upravljanju države in gospodarstva ter posameznikov socialni položaj
- drugi zajema merjenje obsega pojava in
- tretji zajema ukrepe za odpravljanje pojava.

V prvem primeru se prepletata humanistični in pragmatično-ekonomski pristop. Strokovnjaki s področja humanističnih ved in zveze izobraževalnih organizacij dajejo prednost pričakovanjem posameznikov in dolgoročnim ciljem funkcionalnega opismenjevanja (participacija v upravljanju, samorealizacija, povečanje dohodka, kritičnost, ustvarjalnost, pripadnost); vlade in delodajalci pa izhajajo iz pragmatičnih opredelitev in kratkoročnih ciljev (usposabljanje za opravljanje specifičnih delovnih nalog). Razvite države se zavedajo, da je potrebno razvijati in ohranjati ravnovesje med obema vidikoma funkcionalnega opismenjevanja.

Obstajajo tudi ocene in izračuni za izgube v podjetjih, ki so posledica funkcionalne nepismenosti zaposlenih. Kanadska preučevanja ekonomskih posledic navajajo stališča tretjine podjetij, da povzroča pomanjkanje temeljnega znanja in spretnosti zaposlenih probleme pri uvajanju nove tehnologije, uveljavljanju kakovosti v proizvodnji in zagotavljanju primerne produktivnosti pri delu. V ZDA so poskušali ekonomske izgube tudi izračunati. Gibljejo se od 20 do 40 milijard dolarjev letno.

Meritev funkcionalne pismenosti odraslega prebivalstva so se lotile številne države. Najpogostejše so navedeni rezultati Agencije za statistiko pri kanadski vladi 1989 leta. Ti so pokazali, da ima 38 % odraslih prebivalcev Kanade težave/omejitve pri branju, ki utegnejo vplivati na njihove sposobnosti pri delu kot drugje.

OECD navaja, da im 10-20 % odraslih hude težave z branjem, 33% odstotkom odraslih pa njihove bralne spretnosti ne omogočajo uporabe pisnega gradiva v neznanih okoliščinah, ki zahtevajo celostno razumevanje prebranega (bralne spretnosti zajemajo tudi pisanje in računanje).

V strokovni literaturi se pojavljajo štirje temeljni razlogi, ki vodijo v funkcionalno nepismenost.

1. Socioekonomski položaj: ljudje iz nižjih dohodkovnih razredov so po navadi funkcionalno nepismeni.
2. Sociokulturni položaj: v nekaterih subkulturah ali kulturnih okoljih je funkcionalna nepismenost pogostejša kot v drugih.
3. Izobraževalni sistem: številni udeleženci, ki si pridobijo temeljno znanje po posebnem programu

poudarjajo, da si v rednem šolanju niso pridobili potrebnega znanja za napredovanje v družbi.

4. Individualne značilnosti: težave posameznikov so povezujejo z eno ali več determinantami okolja.

Skladno s tem sprejemajo razvite države tudi ukrepe za zmanjševanje pojava funkcionalne nepismenosti: razvrščajo jih v ukrepe na kulturnem, ekonomskem, izobraževalnem in socialnem področju. Politika funkcionalnega opismenjevanja določa cilje, prednostni red in načrte, ki so usmerjeni v

- izobraževanje mladine
- izobraževanje odraslih
- zagotavljanje kulturnih, ekonomskih in socialnih razmer, ugodnih za promocijo in vzdrževanje funkcionalne pismenosti.

Funkcionalna pismenost odraslih v Sloveniji

Funkcionalna nepismenost je problem, ki smo se ga začeli zavedati šele v zadnjem času. Delavci in sodelavci Pedagoškega inštituta in ACS smo začeli to področje sistematično preučevati 1990 v raziskovalnem projektu Izobraževanje odraslih kot dejavnik razvoja Slovenije.

Oblikovali smo :

- delovno definicijo pojma funkcionalna pismenost in referenco za določitev meje funkcionalne pismenosti (priloga) v Sloveniji
- temeljno znanje in spretnosti, ki določajo funkcionalno pismenost osebe
- temeljne ciljne skupine odraslih prebivalcev, kot izhodišče za zaporedje v nadaljnjem delu pri razvojnem (ACS) in izvedbenem delu projekta (Zveza ljudskih univerz Slovenije (priloga).

Ob oblikovanju definicije smo se v ekspertni skupini dogovarjali o tem, kateri izraz uporabljati pri programiranju in izvajanju programov opismenjevanja. Izraz pismenost ima namreč negativni prizvok in so se mu izognile tudi nekatere evropske države (Velika Britanija, Švedska, Nizozemska, Italija). Odločali smo se med dvema možnostima:

- usposabljanje za pridobivanje temeljnega znanja in spretnosti in
- usposabljanje za življenjsko uspešnost.

Predlagamo, da se uporablja drugi izraz.

Kot izhodiščno referenco za mejo funkcionalne pismenosti uporabljamo določeno število let šolanja in na tej podlagi **je določena zgornja meja za vključitev v programe za odpravljanje funkcionalne nepismenosti končana osnovna šola in največ dve leti v srednješolskem izobraževanju.**

Drugi kriterij so leta pozabljenja in starost kandidatov.

Znanje in spretnosti na področju funkcionalne pismenosti zajemajo besedno in številčno pismenost, splošno poučenost in socialno komunikacijo (priloga)

Obseg pojava

Pri nas še ni izmerjen obseg pojava funkcionalne nepismenosti med odraslimi prebivalci, niti med delavci (zaposlenimi ali brezposelnimi). Domnevamo, da se funkcionalna nepismenost povečuje, zaradi

- brisanja in pozabljanja nekdanjih šolskih znanj odraslih zaposlenih,
- omejevanja vpisa na srednje šole ter velikega osipa v osnovnih in srednjih šolah (cca 13000 letno)
- pomanjkanja ukrepov za zmanjševanje in odpravljanje pojava.

Odločitev Ministrstva za šolstvo in šport Republike Slovenije, da s financiranjem projekta, ki vam ga bomo predstavili danes, in z javnim razpisom omogoči sistematično razvojno delo in neposredno podpre vse dejavnosti v lokalnih okoljih, pomeni začetek spoznavanja problema in odpravljanja njegovih posledic.

Na podlagi izkušenj razvitih industrijskih držav in izsledkov dosedanjega raziskovalnega dela pri nas se kažejo kot najbolj kritične tele skupine:

- mlajši odrasli, ki niso zaposleni
- mlajši odrasli, ki ne končajo šolanja na osnovni ali srednji stopnji
- zaposleni z nižjo izobrazbo
- migranti
- prebivalci iz manj razvitih, podeželskih območij
- invalidi.
- ženske.

Te skupine bomo prednostno obravnavali v obeh delih projekta; obseg pojava funkcionalne nepismenosti presojamo v tej fazi samo po podatkih o izobrazbeni sestavi odraslih.

Problematika funkcionalne pismenosti z vidika izobrazbene strukture prebivalstva

Glede na to, da ne razpolagamo z novejšimi podatki o izobrazbeni sestavi celotnega in aktivnega prebivalstva (podatki popisa iz leta 1991 bodo na razpolago šele v avgustu, podatki popisa 1981 pa so že zastareli; po teh podatkih je v Sloveniji 59,7% prebivalcev z osnovnošolsko izobrazbo, z 2-3 letno poklicno šolo pa 12,1%), se bomo omejili na podatke o izobrazbeni sestavi zaposlenih (preglednica 1). Ti podatki opozarjajo tudi na nekatere premike v zaposlovanju, ki so tesno povezani z izobraževanjem in usposabljanjem za normalno funkcioniranje v vsakdanjem življenju, osrednji del tega pa je za večino naših prebivalcev še vedno delo oz. zaposlitev.

Po podatkih za leto 1986 sta bila v sestavi vseh zaposlenih v Sloveniji slaba 2% takšnih, ki so imeli končane največ 3 razrede osnovne šole, kar 17,5% pa od 4-7 razredov osnovne šole. Vseh, ki so imeli manj izobrazbe kot 2 letno poklicno šolo je bilo 39,4%. V letu 1988 se je izobrazbena sestava malenkostno spremenila: 1,3% jih je imelo do 3 razrede osnovne šole, 16,7% 4-7 razredov in 20% zaključeno osnovno šolo. Tudi podatki za marec 1991 opozarjajo, da se delež zaposlenih v najnižjih izobrazbenih kategorijah znižuje: do 3 razrede osnovne šole je imel 1,01% vseh zaposlenih, od 4-7 razredov osnovne šole 15,2%, končano osnovno šolo pa 19,4% zaposlenih. Po gibanjih na področju izobraževanja odraslih lahko sklepamo, da se izobrazbena sestava ne spreminja zaradi dviganja izobrazbene ravni že zaposlenih, ampak ker s prehodom v tržno gospodarstvo zgublajo zaposlitev predvsem najmanj usposobljeni delavci. Kljub vsemu imamo še vedno opraviti z dobro tretjino zaposlenih, katerih znanja in spretnosti so na ravni osnovnošolske izobrazbe ali manj. To pa jim ne omogoča, da bi ohranili sedanjo zaposlitev, hkrati pa jih ovira tudi pri vključevanju v nadaljnje izobraževanje in usposabljanje (primer IMPOLA). Posebej problematični so v tisti mladi, ki nimajo končane niti osnovne šole, ter starejši delavci, ki svojega znanja niso dopolnjevali, so pa najslabše izobraženi. O obsegu te problematike govorijo podatki o izobrazbeni sestavi zaposlenih po starostnih razredih (preglednica 3, podatki so za dec. 1986). Med zaposlenimi brez končane osnovne šole sta najbolj kritična starostni razred 50-59 let in starostni razred 40-44let. Med 28 in 20% se giblje tudi delež starih od 30-39 let, ki nimajo končane osnovne šole. Pri mlajši populaciji (15-29 let) pa se pojavljajo kot problematični predvsem zaposleni s končano osnovno šolo, čeprav ne smemo zanemariti tudi deleža, ki ima 4-7 razredov osnovne šole (cca. 8%).

Tako kot v razvitih industrijskih deželah bodo verjetno tudi pri nas ob stabilizaciji gospodarskega razvoja to socialne skupine, ki bodo med prvimi izgubile zaposlitev in bodo predstavljale tisti delež, ki bo fluktuiral med občasnimi in začasnimi zaposlitvami in brezposelnostjo in bo odvisen od pomoči različnih socialnih institucij.

Izobrazbena sestava zaposlenih se razlikuje tudi po posameznih občinah oz. regijah. Praviloma imajo ruralna manj razvita območja tudi bistveno višji delež slabše izobražene populacije. Po podatkih o izobrazbeni sestavi zaposlenih za leto 1988 je najbolj neugodna izobrazbena sestava v tehle občinah: Črnomelj, Dravograd, Hrastnik, Izola, Litija, Logatec, Novo mesto, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Tržič, Vrhnika (Tabela 5).

Kot posebej problematično skupino v svetu, pa tudi pri nas obravnavamo brezposelne, še posebej mlajše brezposelne v starosti do 25 let (pri nas je ta starostna meja 26 let). Za ta del prebivalstva velja, da vse bolj izgublja možnosti za vključitev v zaposlitev. Še posebej majhne možnosti imajo tisti, pri katerih se združuje več znakov, ki definirajo t.i. marginalne socialne skupine (nizka stopnja izobrazbe, višji starostni razredi, migranti, invalidnost, socialna neprilagojenost). S trajanjem njihove brezposelnosti vse bolj zastareva oz. se izgublja tudi njihovo znanje in spretnosti, postajajo tudi vse bolj apatični in nepripravljeni za kakršne koli oblike aktivnega vključevanja v okolje in tudi socialno izolirani. Problem brezposelnosti je začel v našem okolju posebej izstopati v zadnjih dveh letih. Število brezposelnih je konec decembra 1991 doseglo že 91.161 oseb. Podatki kažejo (preglednica 4), da je bilo v njihovi celotni sestavi 9,4% brez poklica, 29,5% jih je imelo samo I. stopnjo strokovne izobrazbe, nadaljnja 8,2% pa II. ali III. stopnjo strokovne izobrazbe. Torej skupaj 46 % z manj kot IV. stopnjo strokovne izobrazbe, to pa je izobrazba, po kateri je v tem obdobju povpraševanje delodajalcev najmanjše, zato so tudi njihove možnosti za zaposlitev skrajno omejene.

V celotni brezposelni populaciji je starih do 26 let 46,8%. Med njimi jih je 17,2% brez strokovne izobrazbe, nadaljnjih 18,5% jih ima zgolj I. stopnjo, 8,9% pa II. ali III. stopnjo strokovne izobrazbe. Indikativno je, da je med vsemi brezposelnimi brez poklica 83,25% starih do 26 let, medtem ko med brezposelnimi s I. stopnjo strokovne izobrazbe prevladujejo starejši od 26 let (71,5%).

Med brezposelnimi velja posebej omeniti tudi skupino, ki jo označujemo kot težje zaposljive (fizična invalidnost, psihofizične motnje, osebnostne motnje, ostarelost, socialna neprilagojenost). Njihov delež dosega 18,3%. 16,4% jih je brez poklicne izobrazbe, 28,8% jih ima I. stopnjo izobrazbe in nadaljnjih 8,4% II. ali III. stopnjo strokovne izobrazbe. To pomeni, da pri tej populaciji, poleg nekaterih specifičnih lastnosti, nastopa kot ovira pri normalnem vključevanju v delo in življenje tudi zelo neugodna izobrazbena struktura.

Na koncu se bomo z vidika izobrazbene strukture dotaknili še imigrantov, ki so v razvitih industrijskih državah izrazito problematična skupina, ko gre za vprašanje

funkcionalne pismenosti. Priseljenci, ki smo jih pri nas imenovali delavci iz drugih republik, predstavljajo okoli 10 % prebivalcev v Sloveniji. Prevladujejo nekvalificirani in polkvalificirani delavci, vendar z natančnejšimi podatki o njihovi izobrazbeni sestavi ne razpolagamo. Podatki o izobrazbeni strukturi posameznikov, ki so se v posameznih letih preselili v Slovenijo (preglednica 2), pa kažejo, da je imelo približno 50% končano največ osnovno šolo. Za leti 1989 in 1990 pa je značilno, da je občutno narastel delež brez šolske izobrazbe, znižal pa se je delež tistih z dokončano osnovno šolo.

1 Razlikovati moramo nepismenost in funkcionalno nepismenost: oseba je pismena takrat, ko z razumevanjem bere in piše preproste kratke sestavke o vsakdanjem življenju; oseba ni funkcionalno pismena, ko ne more z razumevanjem brati in pisati preprostih sestavkov o vsakdanjem življenju

2 Definicije funkcionalne nepismenosti, ki bi bila sprejemljiva za vse industrializirane države ni, saj takšna definicija tudi ni zaželeno (ne glede na morebitne probleme pri primerjalnih študijah). Funkcionalna pismenost je celostna in interdisciplinarna spretnost, sprejemljiva za različna pričakovanja posameznikov, ter odvisna od vpliva spreminjajočega se okolja. Vsebovati pa bi morala čim več dejavnikov, ki neposredno delujejo v določenih okoljih in med različnimi socialnimi skupinami.

Vlade in delodajalci sprejemajo kratkoročne cilje FP, oblikovane na utilitarističnih težnjah, medtem ko se z dolgoročnimi in širšimi cilji izražajo širše humanistične težnje.

Opredelitev funkcionalne nepismenosti je nacionalna socialno-kulturna kategorija. Praktično se uporabljata dve opredelitvi, ki jih je mogoče tudi primerjati (UNESCO):

- Oseba je funkcionalno pismena takrat, ko lahko sodeluje v vseh življenjski dejavnostih, kjer se zahteva pismenost za vsakodnevno delovanje v družbeni skupnosti, ter uporablja svoje bralne, pisne in številčne spretnosti za osebni razvoj in razvoj družbene skupnosti.
- Oseba je funkcionalno nepismena, če ne more dejavno sodelovati v družbenih dejavnostih, v katerih se zahtevajo sposobnosti pismenosti, zaradi pomanjkanja pisnih, bralnih ali številških spretnosti ne more prispevati k osebemu razvoju ali razvoju skupnosti, v kateri živi.

Viri:

- 1 Interno gradivo PI in ACS
- 2 Marija Kavkler: Temeljna numerična znanja in spretnosti, dokumentacija ACS, tipkopis, februar 1992
- 3 Mag. Marija Bešter: Kako merimo sposobnosti branja in pisanja
- 4 Informacija o gibanju zaposlovanja in brezposelnosti v četrtem tromesečju 1991, Ministrstvo za delo, Republiški zavod za zaposlovanje, Ljubljana.
- 5 MK-LP/RAD-30, Minimalni izhod, AOP tabela 2-4, Načrt potreb po usmeritvah in stopnjah (18.3.1992).
- 6 Pregled zaposlovanja in števila oseb, ki iščejo zaposlitev v mesecu decembru 1991, AOP tabela MIN-1, (20.1.1992). Ministrstvo za delo, Republiški zavod za zaposlovanje, Ljubljana.

**PSIHO-SOCIALNI VIDKI
POJAV IN ANALIZA FUNKCIONALNE NEPISMENOSTI**
(prof. dr. Ana Krajnc)

Uvod

Funkcionalna nepismenost je svetovni pojav in ni značilen samo za Slovenijo. Razlike so le v obsegu populacije, ki je v neki družbi funkcionalno nepismena. V raznih državah se giblje od 20% do 60% in več. Odvisno je, kakšno izobrazbeno strukturo ima ta družba in na kakšni ravni deluje šolski sistem in kulturni razvoj in čimbolj je poudarek samo na industrijski proizvodnji, tem večja je funkcionalna nepismenost ljudi.

Osebe so se nekoč v šoli sicer naučile pisati in brati, ter nekaj matematike, vendar to le slabo uporabljajo in si z izumrlimi spretnosti intelektualnega dela praktično ne morejo več nič pomagati. Če hočejo ljudje tudi po končani šoli ohranjati in razvijati pridobljene spretnosti branja, pisanja in računanja, jih morajo uporabljati. To pa zahteva, da živijo določen stil življenja, dovolj pogosto berejo razne vrste tekstov, pišejo in računajo ter se izražajo v kvantitativnih razmerjih. Če se življenje ne zapolni z ustreznimi intelektualnimi aktivnostmi, se tudi naknadno pridobljena funkcionalna pismenost ponovno zbriše. Nobeno znanje ni za večno. Postopoma ugasne, če ga ne uporabljamo in razvijamo naprej. Zato sestavljajo tako imenovane "programe po funkcionalni pismenosti". Ljudi spodbujajo, da se vključujejo v razne bralne klube, berejo dnevnike, sami pišejo, kar jim je potrebno, se udomačijo med izpolnjevanjem raznih formularjev in z vidika numeričnosti spremljajo svoje življenje. Veliko pripomore, če se oseba vključi v razne kulturne aktivnosti, prostovoljne organizacije in društva, ker tako pospeši komunikacije z drugimi ljudmi. Te so vedno najboljša spodbuda za osebni razvoj.

Neznanje je sramota, zato ga ljudje skrivajo. Vsakemu bi bilo težko priznati, da je funkcionalno nepismen, čeprav brez teh znanj ne more biti življenjsko uspešen. Zato smo raje poimenovali projekt funkcionalne nepismenosti "Usposabljanje za življenjsko uspešnost". Poudarili smo cilj in ne začetno stanje oseb predno so se vključile v izobraževanje. Namenoma smo dali izobraževalnemu projektu pozitivno obeležje.

Strokovnjaki in učitelji, ki sodelujejo pri odpravljanju funkcionalne pismenosti praviloma izhajajo iz višjega socialnega sloja in se težko vživljajo v funkcionalno nepismene osebe, njihove tegobe, psiho-socialne zavore in strahove. Naj bo še tako dober strokovnjak, če ni tudi sam delal v praksi in sodeloval pri poučevanju funkcionalno nepismenih oseb, ne more biti strokovno uspešen, niti ne more kvalitetno pripravljati učbenikov

zanje. Predhodna praksa je nujno potrebna za uspešno delo. Samo teorija ni dovolj. Šele z lastnimi izkušnjami učitelj prebrodi razdaljo, ki ga loči od funkcionalno nepismene osebe, ker se usposobi zato, da se vživlja v njene tegobe, način razmišljanja, mentaliteto in na ta način lahko predvideva, kako bo oseba reagirala v danih situacijah in kako bo nekaj doživljala. Če mentor izhaja samo iz svojih psihosocialnih predpostavk, ne bo daleč prišel pri funkcionalno nepismenih, ker jim očitno ne pripada in si z njimi ne deli lastnega mnenja.

Pri odpravljanju funkcionalne nepismenosti igrajo glavno vlogo dobri praktiki in ne znanstveniki, ker so jim preveč oddaljeni. Praktiki z veseljem in smislom za delo z ljudmi v podrobnosti spremljajo posamezno osebo pri učenju. Tako spremljanje tudi potrebuje. Ne smemo pozabiti, da je odpravljanje funkcionalne nepismenosti eno najtežjih področij izobraževanja odraslih tako za učenca kot tudi za učitelje. Po zahtevnosti mu ni primerne.

Značilnosti ciljne skupine

Funkcionalna pismenost se je pojavila kot "nov" pojem, ko je začela odpovedovati klasična industrijska proizvodnja in se je postopoma prevesila v računalniško vodeno proizvodnjo in družbo reformatike. V obdobju opisanega prehoda je "naplavilo" usedlino vedno bolj očitno v javnosti. Del prebivalstva, nekoč samo ozko "funkcionalno" usposobljenega za industrijo, je s svojim pomanjkanjem znanja vedno bolj izstopal. Specializirani delavci, usposobljeni za industrijsko proizvodnjo, katerih delovna mesta so ukinjali, so ostali brez možnosti, da bi jih, take kot so, lahko še kam vključili ali da bi dobili spet delo. Kপিঁচিলি so se v raznih kategorijah kot so: brezposelni, trajno brezposelni, na listah čakajoč za preusposabljanje, v skupini prežgodaj upokojenih ljudi itd.

Pomembne posledice so imeli industrijski delavci tudi zaradi svojega alieniranega dela. Zakaj je bilo človeku alienirano delo? Zato, ker je uporabilo le delček človekovih sposobnosti. Vse ostalo je z leti takega razdrobljenega dela zamrlo. Poleg tega, da so bili ljudje ozko usposobljeni, je njihovo že nekoč pridobljeno znanje hitro propadalo; proces pozabljanja je bil pri fizičnih delavcih, delavcih ozkih profilov hitrejši in obsežnejši kot pri manjšem procentu uslužbencev, ki so delali bolj intelektualno zasičeno delo.

Tako se je pojavila funkcionalna nepismenost in se je z leti zaposlitve naglo širila. Zanj pa ni značilno le naglo upadanje znanja, in primerna ozka usposobljenost, temveč tudi določene osebnostne poteze.

Industrijski delavec je imel malo možnosti, da bi svoje znanje tudi dopolnjeval, ga najprej razvijal po neformalnih poteh. Delavska naselja, stanovanjski bloki,

mala stanovanja, fizična utrujenost po delu, pomanjkanje denarja, nizki življenjski standard, vse to in še mnogi drugi dejavniki so omejevali možnosti za pridobivanje novih znanj, razvijanje lastnih sposobnosti in nekaterih potrebnih vsebinskih lastnosti. Preprosti jezik, ki so ga uporabljali v medsebojnih komunikacijah, je bil običajno omejen na nekaj preprostih besed, maloštevilne izraze in samo določene pojme. Izven tega so se težko izražali. Medsebojne komunikacije so bile le na najnižji ravni vsakdanjih, rutinskih opravil. Pojemovni svet v take vzorce vedenje ujetega človeka se ni širil in je ostajal vedno isti. Ritem življenja in dela se je ponavljal.

Življenje je bilo podrejeno delu v tovarni. Zgodnje vstajanje, prevoz na delo, nato so jih posrkale velike industrijske hale. Ljudje so se zgrinjali na isto mesto, velikokrat daleč od svojih domov ali pa so jim pozidali sosesko tovrne z naselji blokov. Delo je imelo svoj ritem. Osem ur. Prilagodil se je človek stroju in ne nasprotno, da bi delvec po svojih potrebah prilagajal stroje. Množica se je usula naenkrat domov. Vsi po isti poti, z istimi prevozi. Malo ali nič osebnega je v industrijskem ritmu življenja. Prišel je čas, ko je zadovoljil delavec svojo žejo, lakoto, zaspal na kavču, nato še morda televizija in zgodaj k počitku, da ne bo naslednji dan zgodnjo uro prespal in zamudil.

Skrb ljudi v takih pogojih življenja ni, da osebno rastejo, napredujejo, ampak predvsem, da vzdržijo napore. Vzdržati morajo vsaj toliko časa, da si pridobijo pravico do najmanjše pokojnine in s tem osnovno socialno varnost. Ne glede na žrtve. O teh niso razmišljali, niso jih niti zaznavali.

Sposobnosti so v takih pogojih zakrnele. Po enem ali dveh desetletjih takega dela so začele celo upadati in drsele so navzdol. (M. Tort, 1987).

Psiho socialne značilnosti funkcionalno nepismenih oseb:

- ostanki negativnih izkušenj iz časov šolanja zaradi neuspeha, traumatizirane,
- negativen odnos do izobraževanja in intelektualnih naporov,
- izobraževanje enačijo s šolanjem,
- predpostavljajo hierarhičen odnos med učiteljem in učencem, ta se lahko samo podreja in uboga nadrejenega učitelja,
- negotovost, strah in odvisnost od tega, kar ga bodo drugi poučili,
- nizka samozavest,

- močna socialna kontrola vedenja, zadržanost in anonimnost, strah pred izstopanjem in nastopanjem,
- razvita življenjska spretnost, kako preživeti,
- uspešno reševanje konkretnih problemov,
- nizek socialni status (slabše materialno stanje, nizek ugled in socialna vplivnost,
- brez intelektualne kondicije,
- nerazvite učne navade in tehnike,
- slabše razvite kulturne navade,
- usmerjen na kratkoročne rešitve,
- tesne socialne vezi s svojim okoljem, vendar redke vezi z višjimi socialnimi sloji,
- poseben žargon, jezik prakse in okolja.

Ljudje so na osnovi ritma življenja in lastnih izkušenj dobivali tudi določene vsebinske poteze. Te so bile za njih prav tako usodne in so negativno vplivale na njihove poznejše možnosti za to, da svoje delo zadržijo ali pa se prekvalificirajo, kot je vplivalo neznanje. Ker so ljudje v opisanem socialnem sloju pogosto doživljali neuspeh, negativne izkušnje so se kopičile. Kopičila se je osebna negotovost, upadala je samozavest, osebna drznost in ofenzivnost in aspiracije po napredovanju so po določenem času izginile (A. Kranjc 1982).

Značilno za funkcionalno nepismene je, da so nesamozavestni, včasih predani pasivnosti, čakanju, da jim drugi pomagajo, drugi kaj zanje store. Boječnost je pogost pojav, ki se včasih pokaže tudi v oblikah grobega vedenja, nasilništva do okolja ali pa pretirane podredljivosti.

Funkcionalno nepismene osebe so preživljale svoje življenje kot "odvisneži" podrejeni drugim. In postali so podredljivi. P. Freire govori o "kulturi nemih" (P. Freire 1972). Nemo zro v življenje in svet, prilagajajo se mu in podrejajo.

Danes, so jih zaradi napredka in razvoja industrijske hale "izbruhale" na plano. Ko ostajajo brez dela in zagotovljene varnosti, ko je njihov obstoj ogrožen, so zmedeni, začudeni, v šoku, počutijo se nemočne. Navdaja jih močan občutek storjene krivice. "Če smo bili 20 let dobri, zakaj nismo sedaj več?" Na to vprašanje si ne znajo odgovoriti. Tudi drugim ni mar, da bi jih razlagali. Počutijo se nemočne in preplašene. Skrbi jih zanje, še bolj za njihove potomce. Kje je pot, ki bi jih vodila iz zagate, ne vedo. Tavajo v svoji nemoči in obupu. Čakajo na pomoč drugih. Sedaj, ko so jim vzeli iz

rok stroje in jih vrgli na odpad, ne vedo več, kaj bi s seboj.

Kultura, umetnost, uživanje, zabava, prosti čas, šport so jim tuje besede. Pojmi za neke druge ljudi, ali izmišljeni izrazi. Njim ne pomenijo nič resničnega ali uresničljivega. Premalo so pogumni, da bi se borili tudi za tisti mali košček svojih pravic, ki pripadajo vsakemu človeku. Verujejo v druge, vase ne.

In ko jih nekdo od zunaj postavi pred zahtevo "učite se, pa boste dobili novo službo" se jim zdi to tako tuje in nemogoče, da v skrajnem primeru celo napravijo raje konec svojemu bednemu življenju, ne da bi se vanj sploh imeli kdaj priliko, da se zares in globlje vključijo.

Funkcionalna nepismenost je množičen pojav v nekaj industrijskih deželah. V Angliji so se začeli z njo ukvarjati že v šestdesetih letih in začetku sedemdesetih let. Ko je bil pojav šele na novo odkrit, je naletel na prvo presenečenje in posamezniki so ga celo zavračali. "To ni mogoče." Spoznanja so še živela na račun vedno bolj sistematičnih raziskav. Znanstveniki so ga začeli obravnavati tudi primerjalno že konec sedemdesetih let. Odkrivali so ga v raznih inačicah, ko so primerjali funkcionalno nepismene iz več držav ali pa, ko so opazovali inačice funkcionalne nepismenosti v lastnem okolju.

- Osnovne poteze funkcionalne nepismenosti pa so osale povsod enake, skupne ljudem iz različnih okolij. Neprimerno stanje osebne izobraženosti, način dela, način življenja - vse bi lahko spravili na skupni imenovalac odvisnosti od družbe in okolja, nadrejenih, tistih ki o njih odločajo; (dokler jih imajo) šefi v službah, uradi za brezposelne, nato socialno skrbstvene službe. Zaporedje je značilno.

Funkcionalna nepismenost vodi osebe v določeno intelektualno pohabljenost. Ljudje nimajo intelektualne kondicije. Lalage Brown z univerze v Edinburghu govori o "zarjavelih ljudeh." Potrebujejo več znanja. Potrebujejo novo znanje. Ker nimajo (primerne) intelektualne kondicije, se k učenju težko spravijo. Počasi in z muko jim gre od rok.

Zato spet doživljajo neuspehe zlasti na začetku. To jim je sicer domače, poznano doživetje, toda od izobraževanja jih odriva še dalje in dalje.

Na funkcionalno nepismenost se tako, zaradi doživljanja lastne nemoči in pomanjkanja pozitivnih vzorcev lastnega vedenja, prilepijo razne socialno negativne oblike vedenja. Uživanje mamil, alkoholizem, kriminal so pogoste spremljevalke zlasti tistega dela funkcionalno nepismenih ljudi, ki menijo, da se pozitivno ne morejo več uveljaviti. Poleg tega jih v negativne reakcije in

družbeno nesprejemljivo vedenje neredko žene tudi finančna in splošna materialna stiska.

"Oseba, ki se ne more pozitivno uveljavljati, ki ni konstruktivna, kmalu postane destruktivna" (E. Fronim, 1983).

METODOLOGIJA ZA OBLIKOVANJE UČNIH GRDIV

Pristop k odpravljanju funkcionalne nepismenosti je eno najbolj zahtevnih andragoških področij. Primerjamo ga lahko z naporom in delom učiteljic v prvem razredu osnovne šole, ko otroci šele osvajajo simbolno izražanje in prve pisne spretnosti. Zato zahteva poseben pristop.

1 - Animacija in animacijski pripomočki

Ker je pojav funkcionalne nepismenosti javni problem, saj zajema visok procent aktivnega prebivalstva, mora biti tudi celotna akcija projekta prisotna v javnosti. Ljudje se sami ne zavedajo, da jim manjka znanja, ko so na tako nizki ravni svoje verbalno - numerične usposobljenosti. Od zunaj jim moramo prebuditi razmišljanje in kritično presojo o sebi. Po široko zastavljenem animacijskem programu osvestimo o problemu široko javnost. Ker vseh v izobraževalne programe ni mogoče zajeti naenkrat, je potrebno pripraviti poseben sistem, po katerem bodo strokovnjaki postopali. Tako postane prestižno, kdo ima pravico, da se vključi v program Usposabljanja za življenjsko uspešnost. Funkcionalno nepismene porazdelimo v nekaj kategorij in določimo zaporedje njihovega usposabljanja. Seveda, nikogar, ki si želi, da bi se v izobraževanje vključil, ne smemo zavriniti, prednost pa imajo tisti, ki so trenutno na vrsti npr. mlajši odrasli, brezposelni delavci, težko zaposljive osebe, ženske srednjih starosti, invalidne osebe, delavci, ki čakajo na prešolanje zaradi prestrukturiranja gospodarstva itd.

Sredstva in poti za animacijo:

- predstavitve projekta prek medijev (oddaje na radio in TV, in dnevnem tisku),
- javne konceptualne razprave, ki naj bi pritegnile zlasti potencialne učitelje in avtorje študijskih pripomočkov,
- TV prenos serije konkretnih primerov funkcionalne nepismenosti (osebe, ki ima težave pri zpolnjevanju formularjev na SPIZu, na občini, problemi funkcionalno nepismene osebe pri komuniciranju, poslovanju z banko, pošto, iskanju nove službe, lastnem izpopolnjevanju in napredovanju v službi in družini ter pri javnih nastopih,

- plakat in značke, na javnih mestih vabila za vključevanje v usposabljanje za življenjsko uspešnost in samostojno reševanje problemov,
- emblem projekta kot identifikacijski znak; ker program nima pečata poklica, kot je navada pri večini programov, je potrebno nadomestiti to z ustreznim grafičnim simbolom in pospešiti razvoj občutka pripadnosti.
- spremljanje z ustreznimi komentarji in poročili v dnevnem tistku (otvoritve programov v posameznih krajih, izdaja učbenika, uspeh posamezne osebe pri študiju, ki lahko služi kot zgled itd.)

Pomemben del celotnega projekta je, da se vzpostavi čimbolj intenzivna komunikacija z javnostjo in se ta stik tudi sproti neguje in vzdržuje tako, da postane del splošne miselnosti. Poudarek naj bo predvsem v spreminjanju ljudi od "odvisnežev" v samostojno delujoče osebe bodisi v družini, pri reševanju eksistenčnih problemov in v javnosti. V svetu polnem konfliktov, negotovosti in sprememb, se mora posamezen človek utrditi in si poiskati svojo lastno oporiščno točko ravnotežja.

2 - Izobraževanje avtorjev učnih gradiv in učiteljev v programih Usposabljanja za življenjsko uspešnost

Potencialni avtor učnih gradiv naj bi združeval več lastnosti. Od kvalitete avtorja je odvisna kvaliteta učbenika. Mnogi učbeniki (in učni programi nekaterih rednjih šol) so pisani, kot da niso delani za ljudi, ker ne v samem izboru vsebin in ne v načinu, kako so prikazani ne moremo odkriti učenca, osebe kateri so namenjeni praktično ni. Nemogoče je pričakovati uspeh z učbenikom in programom, ki služi bolj projekciji, težnjam, zahtevam in potrebam avtorja (ko predvsem avtor izživi sebe pri tem, ko piše) in ne upošteva učenca.

Drugi primer slabo pripravljenega učnega načrta in učbenika je predmet, pri katerem se avtorji ravnaajo samo po svoji znanstveni disciplini. Tako se natrpajo vsebine, ki nimajo nič skupnega s postavljenim vzgojnim smotrom programa ali z učenci in njihovimi delovnimi in življenjskimi potrebami. Z vidika znanstvene discipline so določena splošna poglavja lahko sicer opravičena, če imamo za končni vzgojni smoter dobiti znanstvenika, kakršen piše učni načrt ali univerzitetnega profesorja, nikakor pa niso teme opravičene, niti smiselne kot uvodne in temeljne teme, če jih presojava glede na uporaben cilj npr. urejanje zdrave prehrane, varstvo okolja, usposobljenost za primerno komunikacijo ustno in pisno v slovenščini ali obvladovanje kvantitativnih razmerij in neumerične sposobnosti za vsakdanjo življenjsko rabo.

Da bi se izognili skupinam zgoraj naštetih napak moramo pri izboru ustreznih avtorjev upoštevati vsaj nekatere najbolj pomembne kriterije:

Kriteriji za izbor avtorjev in učiteljev:

- strokovno dobro podkovan v lastni znanstveni disciplini (slovenščini, matematiki, biologiji, zgodovini itd.)
- opravljen licenčen študij za učitelja: psihologija učenja, didaktika, pedagogika, specialna metodika in andragogika,
- ustrezna lastna praksa pri izobraževanju odraslih zlasti na nižjih izobrazbenih ravneh prebivalstva,
- osebna motiviranost za sodelovanje v programu Usposabljanja za življenjsko uspešnosti,
- osebna motiviranost za to, da napiše kvalitetno učno gradivo,
- ne sme biti univerzitetni profesor ali znanstvenik, teoretik, ampak predvsem dober praktik v lastni stroki,
- imeti sposobnost vživljanja v drugo osebo, druge ljudi (empatija),
- primerno spreten v komunikacijah z drugimi v skupini in s posameznikom, v osebni kontaktu kot mentor in v javnosti, v ustni in pisni obliki (komunikativnost in sociabilnost osebe).
- razvit interes za delo z ljudmi,
- aktiven sooblikovalec programa Usposabljanje za življenjsko uspešnost na lokalnem (občinskem ali nacionalnem nivoju).

Če v začetku jasno ne zastavimo priprave izobraževalnega programa in ustrezne metodologije postopanja, se moramo čez čas zadovoljiti z zelo nizkim uspehom izobraževanja. In kmalu razočarani vodje programa spoznajo, da ne gre tako kot so pričakovali. Nobena priprava na začetku ni prezahtevna, ker se vsak vložen napor dobro obrestuje pri učnem uspehu, ko programi izobraževanja stečejo.

3 - Temeljni principi postopanja v izobraževalnem procesu pri funkcionalno nepismenih ljudeh

Celotno postopanje in pripravo učnih gradiv vodi nekaj temeljnih principov:

- izobraževanje funkcionalno nepismenih je izrazito delovanje od spodaj navzgor, od opazovanja množice in posameznika. Konkretnih vzgibov in potreb le-teh (grass-root work). Izhaja iz ljudi, ki jim je namenjeno.
- potrebe in okoliščine se tako spreminjajo in bistveno vplivajo na uspešnost učenja, da se učna gradiva pripravljajo in prilagajajo sproti. Manj so uporabni

splošni standardni učbeniki, ker so le izhod v sili (adjusted learning techniks, materials). V svoji zasnovi je odpravljanje funkcionalne nepismenosti skrajno prilagodljivo, tudi v primerjavi z ostalim izobraževanjem odraslih.

- izobraževalna pot se začne z redkimi in maloštevilnimi, pogosto okrnjenimi interesi, ki jih ljudje v ciljni skupini imajo.

Glede na psihosocialno stanje funkcionalno nepismenih je njihov miselni, fantazijski kot tudi geografski prostor omejen. Omejene so tudi osebne želje posameznika. Poleg zadovoljevanja osnovnih potreb je malo tistega, kar bi si osebe zares želele. Zato je potrebno računati na skrčen interesni prostor - oseb in njihovo omejenost. Metodolog se mora vživeti v njihovo psihično stanje in jim svet postopoma širiti. Pri tem zbirajo strokovnjaki v okviru možnega (tega za kar se osebe sploh zanimajo) pozitivne teme.

- paziti morajo, da so se v mentaliteto ljudi dovolj vživeli in, da ne delajo nepotrebnih napak, da projicira vanje lastne poglede in želje. Funkcionalno nepismeni so slabo dovzetni za tuj svet, novosti, neznano. Teže kot bolj razviti ljudje sprejemajo tudi rizik za pot v neznano. Tveganje jih ogroža. Teme so zelo preproste napr.: stanovanjska stiska, brezposelnost, preselitv družine, cene (kje lahko kupujejo ceneje) kateri pralni prašek bolje pere, nogomet, kolesarjenje, televizijski kvizi, odnosi s sorodniki, popravilo strojev. Še tako preprosta tema je lahko pomembno vsebinsko izhodišče, ker je osnova na osebnem interesu. Pri pripravi gradiv se izogibamo negativnih tem, čeprav so tudi ta del interesnega kroga ljudi n. pr.: smrt otroka, neozdravljiva bolezen partnerja ali staršev, stroški pogreba, neuspeh otrok v šoli itd.
- metodologijo za pripravo gradiv, učbenikov in učnih pripomočkov za funkcionalno pismenost zahteva od izobraževalcev veliko stopnjo sposobnosti za vživljanje v druge ljudi. Čustvena in socialna diferenciranost ter sposobnost opazovanja, dovolj širok demokratičen pristop, v okviru katerega priznajo razlike med ljudmi in potrebe drugih. Egocentričen, vase zaprt strokovnjak ni kvalificiran za pripravo takih gradiv niti za učenje v funkcionalni pismenosti. Tak predavatelj učno situacijo v psihodinamiki in socialnih odnosih obrne sebi v prid. Namesto, da bi on upošteval učenca, morajo učenci njega, kot bi se sam učil in ne oni.
- pozornost v metodologiji je namenjena podrobnostim. Izobraževalec je pri funkcionalno nepismenih na zelo "spolzki poti", lahko mu na vsakem koraku spodleti. Zaradi ene napake stik z učenci odpove in vzgojna komunikacija je prekinjena. Zato so v metodologiji vpletene mnoge finese in podrobnosti (metoda bleščava

luč, premajhen tisk, hrup v skupini, nerazumljiva tujka itd.).

- k funkcionalni pismenosti se z nizkega nivoja dvigamo korak za korakom in brez tveganja zelo postopno. V veliko znanega vgradi avtor ali predavatelj malo po malo tudi novo, še neznano.
- kljub omejenosti ciljne skupine se izogibamo pasivnim metodam, čeprav k njim težijo učenci sami. Če učitelj dela namesto njih, če je tekst v gradivu pasiven, kontemplativen (ugotavljajoč) in ne navaja na lastno razmišljanje in prizadevanje, ponavljamo to, kar se je v socialnih situacijah ljudem že prej dogajalo. To pa v bistvu želimo odpraviti in povečati komunikativnost ljudi.

PROJEKT USPOSABLJANJE ZA ŽIVLJENJSKO USPEŠNOST

Ob podpori Ministrstva za šolstvo in šport in v sodelovanju z Zvezo Ljudskih univerz Slovenije smo na Andragoškem centru Slovenije ob koncu leta 1991 pričeli z izvajanjem razvojno raziskovalnega projekta-funkcionalnega opismenjevanja odraslih prebivalcev Slovenije.

Projekt obsega teoretično - razvijalni del, katerega nosilec je Andragoški center Slovenije in operativni del priprave programov usposabljanja, katerega nosilec je ZLUS.

I CILJI

Dolgoročna, globalna cilja projekta sta:

- 1 Zmanjševanje funkcionalne nepismenosti odraslih prebivalcev Slovenije
- 2 Zvišanje meje funkcionalne pismenosti na dokončano štiri letno srednjo šolo, projekt preraste v zvišanje šolske obveznosti.

Neposredni cilji projekta pa so:

- 1 Oblikovanje strokovno - teoretičnih izhodišč za odpravljanje funkcionalne nepismenosti v Sloveniji, ter ugotavljanje meje funkcionalne pismenosti.
- 2 Priprava programov za razvijanje ustrezne pismenosti in numeričnosti odraslih. Usposabljanje učiteljev, izvajalcev programov, usposabljanje strokovnih nosilcev, andragogov, organizatorjev izobraževanja.
- 3 Vzpostavljanje mreže organizacij za funkcionalno opismenjevanja, kompletiranje števila izvajalcev, dodatno usposabljanje andragogov, organizatorjev izobraževanja in učiteljev, evalvacija novo uvedenih programov.
- 4 Izvajanje programov funkcionalnega opismenjevanja, evalvacija doseženih rezultatov na izbranih ciljnih skupinah.

Za realizacijo navedenih ciljev je potrebno povezovanje razvojno teoretičnega in strokovno operativnega dela, ki ga bosta zagotavljala izvajalca Zveza Ljudskih univerz Slovenije in Andragoški center Slovenije. Fazni rezultati se bodo sproti uporabljali pri izvajanju projekta. To pomeni nenehno dopolnjevanje in preverjanje teoretičnih podlag.

Kot izhodiščno referenco za mejo funkcionalne pismenosti uporabljamo določeno število let šolanja in na tej podlagi je določena zgornja meja za vključitev v programe za odpravljanje funkcionalne nepismenosti končana OŠ in največ dve leti v srednješolskem izobraževanju. Drugi kriterij so leta pozabljanja in starost.

II VSEBINSKI SKLOPI - FAZE PROJEKTA

1. OBLIKOVANJE TEORETIČNIH IZHODIŠČ

- Oblikovanje delovne definicije funkcionalne pismenosti
- Ugotavljanje pojavnih oblik in pogostosti funkcionalne nepismenosti v slovenskem prostoru
- Empirično ugotavljanje obsega funkcionalne nepismenosti
- Razvoj testa za ugotavljanje funkcionalne nepismenosti
- Delovanje teama slavistov in matematikov ter strokovnjakov s področja socialnega dela, šolstva, zaposlovanja itd.

2. USPOSABLJANJE STROKOVNJAKOV - IZVAJALCEV

- Individualni izbor vodij dejavnosti funkcionalne pismenosti na terenu - na občinskem nivoju
- Izbor in usposabljanje izvajalcev
- Priprava programov usposabljanja vodij po podskupinah (profili kot so šolski učitelji, psihologi, sociologi)
- Delo z avtorji pisnih gradiv
- Priprava prvih slovenskih gradiv
- Podiplomska specializacija vodij
- Aktiv vodij na ACS.

3. USPOSABLJANJE MENTORJEV IN SVETOVALCEV

- Seminarji o vzgojnih komunikacijah in pomenu verbalne komunikacije z funkcionalno nepismenimi
- Usposabljanje mentorjev svetovalcev za odkrivanje, spremljanje in reševanje spremljajočih pojavov izobraževalnega procesa
- Vodič - priročnik za svetovalno in mentorsko delo

4. IZVAJALCI - PREDAVATELJI - UČITELJI

- Didaktično usposabljanje učiteljev
- Pedagoške delavnice za analizo podatkov o udeležencih, ugotavljanje znanja udeležencev

5. MREŽA ORGANIZACIJ ZA IZVAJANJE PROGRAMOV FUNKCIONALNEGA OPISMEJENJA

- Tipi: ljudske univerze, knjižnice, študijska središča, izobraževalni centri
- Organizacijska shema (oblike usposabljanja, trajanje, čas izvajanja itd.)
- Izdajateljska dejavnost (priprava učbenikov, učnih

gradiv, priročnikov za učitelje itd).

6. EVALVACIJA USPEŠNOSTI

- Ovrednotenje primernosti gradiv
- Dopolnjevanje učbenikov

III. POTEK DELA V PRVEM LETU

Glede na navedene vsebinske sklope bomo problem obravnavali z dveh vidikov:

- z vidika ciljnih skupin ter
 - z vidika programov funkcionalnega opismenjevanja
-
- Oblikovanje delovne definicije funkcionalne pismenosti
 - Izdelava instrumentarija/ankete za merjenje funkcionalne pismenosti na izbrani ciljni skupini
 - Testiranje in interpretacija rezultatov ter aplikacija rezultatov v pripravo programov, pripravo prvih gradiv
 - Oblikovanje teama slavistov in matematikov
 - Poskusno izvajanje programov funkcionalnega opismenjevanja
 - Usposabljanje učiteljev in sestavljalcev gradiv
 - Izdaja priročnika o funkcionalni pismenosti
 - Promocija programov funkcionalnega opismenjevanja v javnih medijih (TV programi, radijske oddaje ipd.).

1.posvet o fp, april 1992

**POROČILO O POSKUSNEM IZVAJANJU PROGRAMOV FUNKCIONALNEGA
OPISMEJJEVANJA V IC IMPOL SLOVENSKA BISTRICA**
(Miran Rechberger)

Pogled nazaj, na prehojeno pot, še posebej če je ta bila težavna in uspešnost merljiva, nas ponavadi navdaja z občutkom zadovoljstva. Pot, po kateri smo krenili, ki ima svoj začetek, a ne konca, nas je osvestila o tem, pred kako kompleksnim problemom stojimo, s koliko nemoči smo presenečeni nad pojavljajočimi in neprečkovanimi problemi, v začetku reševali uspešnost podviga funkcionalnega opismenjevanja. Prav vsi smo se učili in nekaj naučili. Na vprašanje, ali smo naučili dovolj in ali smo se naučili dovolj, bomo odgovorili tako, da je to bil le prvi korak, saj so udeleženci vsaj zaslutili odgovornost za lasten razvoj, a mi dojeli vso težo odgovorne naloge ter odgovornosti za prihodnost ljudi ter kulturno, funkcionalno in delovno raven podjetja.

Le nekaj informacij k programu in izvedbi programa: Verificiranega programa "Predelava kovinskih polizdelkov" USO, I. stopnje zahtevnosti se je udeležilo 161 udeleženk in udeležencev, od tega 39 žensk. Program smo izvedli sedemkrat v skupinah od 17 do 28 udeleženk in udeležencev. Struktura udeleženk in udeležencev po končanem šolanju je bila naslednja: 21,8% s 5. razredi OŠ; 9,3% s 6. razredi OŠ; 11,8% s 7. razredi OŠ oz. 42,9% brez končane OŠ; 47,8% s končano OŠ ter 9,3% z nedokončano poklicno šolo idr.

Program je predvidel za izvedbo do 664 ur, od tega 150 ali 190 ur teoretičnega pouka, glede na vsebino in zahtevnost znanj. Praktični del programa oz. transfer znanj smo izvedli na delovnem mestu, individualno s pomočjo inštruktorjev ter pod nadzorstvom posameznih mentorjev - predavateljev.

Vsi udeleženci so izobraževanje zadovoljivo zaključili v času od 230 do 660 ur. Po odločitvi za izvedbo programa, so na naš predlog, delovodje oz. obratovodje povabili možne udeležence na razgovor ter jih napotili še na razgovor v izobraževalni center. Kjer tega predpostavljeni niso storili in so le določili udeležence, je prišlo takoj do zapletov s pričakovanim rezultatom. Prizadeti so se prej odločili za premestitev na manj zahtevna in slabše plačana dela, kot za sodelovanje v programu. Razgovor v izobraževalnem centru je bil informativen in oseben, po principu prisluhni in pomagaj: Vzpostavljen je bil prvi odnos zaupanja.

Prve težave so nastopile, ko smo od možnih udeležencev zahtevali, da izpolnijo vprašalnik, ki bi ob njihovih

generalijah posredoval tudi potrebne informacije o njihovih predznanjih, interesih in odnosu do izobraževanja. Redki so to obveznost opravili sočasno z razgovorom, ostali so si za to poiskali pomoč. Zakaj tako, smo dojeli šele kasneje, saj odgovori na vprašalnik niso dali prave slike, strah pred priznanjem nevednosti je bil močnejši od resnicoljubnosti. Nismo še dojeli v kaj se pravzaprav spuščamo, realno še nismo bili sposobni ocenjevati po tem, kar je dejansko možno. V pripravah programa smo izhajali iz znanih ciljev in določitev vsebin oz. minimalnih znanj, za katere smo ocenili, da jih morajo slušatelji obvladati, da bodo lažje komunicirali v okolju in uspešno opravili svoje delo.

Zavedali smo se posebnosti in zahtevnosti pristopa, glede na omejena predznanja slušateljev, zato smo iz predpostavljene vloge posredovalcev znanj domislili tudi učna gradiva in metode ter vanje že vgradili mehanizem, ki naj bi bogate življenjske in delovne izkušnje teh ljudi povezali z novimi znanji in spoznanji.

Že prve praktične izkušnje so pokazale, da je bilo predpostavljeno izhodišče previsoko zastavljeno. Znanj, za katera smo predpostavljali, da jih je potrebno le osvežiti, ni bilo. Že branje, preprosto sestavljenih pisnih gradiv, je povzročalo težave. Že najenostavnejše postopke in procese, še posebej večdimenzionalne in večplastne, ni bilo možno pojasniti. Vzrok je bil v manjku orodja za dojemanje, pojmi. Tako je, ob vprašanju kaj in v kakšnem obsegu učiti, postalo osrednje vprašanje kako učiti in naučiti. Odgovor na to kako, je bil hkrati odgovor na ekonomičen izkoristek razpoložljivega časa. Problem, ki smo ga morali rešiti, je bil v sporočilnosti. Preusmeritev ni bila lahka, prepuščena iznajdljivosti posameznega predavatelja in inštruktorja. Pred vsakim novim posredovanjem znanjem smo v razgovoru prisluhnili, kaj in koliko že vedo. Nastajali so dodatni pripomočki, ki so v tiho učilnico pripeljali tudi smeh in razprave o konkretnem delu, ki so ga udeleženci praktično obvladovali. Iz strahu vzbujajočih novih znanj, z dodajanjem ravni in praktičnemu znanju udeležencev prilagojenih delovnih nalog, praviloma podanih v razgovoru, smo naredili le nadgradnjo tistega, kar že znajo. V koliko je rastla samozavest udeležencev, toliko sprejemljivejši so bili za nova znanja. Omejitve v predznanjih udeležencev, smo vgradili v pristop in jih sprejeli kot odločujoče, brez iluzij, da jih bomo odpravili, smo pa jih dvignili na višjo raven. Pričeli smo se razumeti in to je bil uspeh. Kljub navidezni kaotičnosti smo se usposabljali prilagajati in sprejeli za realno le tisto, kar je možno. Preizkusi znanj so pokazali, da smo nekaj naučili, res pod ravni željenega in vcepili vsaj nekaj zavesti o moči znanja in nemoči neznanja. Sposobnost izražanja je ostala skromna. Tudi če so na praktičnem izpitu dokazali, da so dojeli posredovana tehnološka znanja, so jih le s težavo ustno posredovali.

Po letu dni spremljanja skupine, ki je izobraževanje in usposabljanje zaključila prva, ugotavljamo skupaj z nadrejenimi bivših udeležencev, da smo sprožili nekaj bistvenih sprememb v odnosu do dela, v komunikaciji v skupini, pripadnosti podjetju in ne nazadnje, ljudi smo bolje spoznali in s poznavanjem njihovih omejitev in potencialov jih lažje razumemo in usmerjamo.

V kolikor grobo skiciramo odločujoče faktorje, ki so bistveno vplivali na učinkovitost in uspešnost izvedbe programa, bi izpostavili naslednje:

- Vzroki za odpor učenju, pogosto nezavedni, so predvsem v tem, da slušatelj dosedanje vedenje doživlja kot praktično uspešno in nujno.
- Spoznavanje in premagovanje odpora zahteva od učitelja in inštruktorja visoko stopnjo socialne kompetentnosti ter karakterne lastnosti kot so: potrpljenje in vztrajnost, izkušnost in razumevanje.
- Nujno je poiskati optimalne tematske in instrumentalne sličnosti med delovnim in učnim stanjem udeležencev oz. čim bližja stičišča z realnostjo. S popolnim vpogledom v stanje ustvarimo tudi pogoje za določeno mero sposobnosti generalizacije.
- Udeleženec mora spoznati svoje slabosti in pomanjkljivosti ter potrebo po lastnem razvoju. Le tako bo doimel smotrnost učenja in naših izobraževalnih aktivnosti.
- Pri udeležencu moramo ustvariti ali okrepiti voljo po spremembi.
- Udeleženec mora delati v skupini s pozitivnim odnosom do učenja.
- Udeležencu moramo dati priložnost preizkusa novih znanj in spoznanj brez večjega tveganja.
- Udeleženec mora izkusiti podporo tistih, ki se trudijo za uvajanje sprememb idr.

Ta kratek povzetek bogatih izkušenj bi zaključil s kratko zgodbo.

Pri meni se je oglasil petintridesetletni predelavec ter nastopil z vso svojo odrezavostjo, ki jo je navajen uveljavljati v svoji delovni skupini. Dogovoril se je, da mu podjetje nudi vse ugodnosti za izobraževanje ob delu za pridobitev poklica. V razgovoru se je izkazalo, da nima končane osnovne šole in s tem pogojev za vpis. Izročil sem mu za naše delo običajen vprašalnik in ga prosil, da mi izpolnjenega vrne. Že drugi dan se je pojavil na vratih z neizpolnjenim vprašalnikom in osorno pripomnil, da ga ni dolžan izpolniti. Med prepričevanjem o smotrnosti vprašalnika je izginil. Čez nekaj dni se je ponovno vrnil. Nekaj časa je obsedel v tajništvu in spraševal o stvreh, ki niso imele dosti skupnega s pričakovanim razlogom obiska v izobraževalnem centru. Ob vprašanju, če je prinesel izpolnjen vprašalnik, je odgovoril, da ga še ni utegnil izpolniti. Čez dober teden dni se je ponovno pojavil, mi sedel iz oči v oči in povedal, da ne zna pisati in me prosil, da vprašalnik

skupaj izpolniva. Ta preddelavec je z odliko zaključil poklicno šolo in si želi pridobiti poklic metalurškega tehnika. Ali ni že zaradi takšnih izjem vredno vložiti ves napor v spremljanje, usmerjanje in izobraževanje odraslih?

Ob tem pa moramo iskati in najti odgovor na vprašanje, kako daleč smo pravzaprav od usposobljenosti za obvladovanje sodobnih tehnologij in orodij.

1. posvet o fp, april 1992

POROČILO O RAZISKAVI PISMENOSTI IN FUNKCIONALNE PISMENOSTI OBSOJENCEV V SLOVENIJI

(Sabina Jelenc, Ema Perme - diplomantki pedagogike in sociologije, Filozofska fakulteta v Ljubljani)

Z raziskavo, ki jo predstavljava, sva želeli opozoriti na problem pismenosti in funkcionalne pismenosti pri obsojencih, kar je prvi tovrstni poskus pri nas. Pismenost in funkcionalno pismenost posamezne države glede na stopnjo razvitosti družbe in njenih potreb, različno definirajo. V tej raziskavi pa smo za funkcionalno pismenega šteli vsakega, ki je sposoben s pomočjo pisne informacije in poznavanja osnovnih matematičnih operacij ustrezno delovati v družbi, kar pomeni, da je sposoben zadovoljevati svoje potrebe kot tudi izpolnjevati dolžnosti.

Pojem funkcionalne pismenosti je izredno širok, saj poskušamo z njim označiti celovit položaj človeka v družbi, torej od kvalitete zadovoljevanja osebnih potreb do sposobnosti iskanja zaposlitve in njegovega izobrazbenega položaja na sploh.

Pri obravnavanju vprašanj, kakršno je pismenost, si družba velikokrat ne želi priznati, da se nek fenomen pojavlja v vsej populaciji in odslikava celotne družbene razmere. Te napake velikokrat pripisuje in zvrča na marginalne skupine, ki naj bi same s svojimi pomanjkljivostmi in "napakami" povzročile situacijo in težave, v katerih so se znašle. Ker posamezniki iz obrobja družbe sami niso sposobni razrešiti težav, ki jih povzročajo svoji okolici, jih ta prisilno izloči in osami, da bi s tem zaščitila samo sebe. Ravno zato so si mnoge razvite industrijske države do nedavna zakrivale oči pred tem, da imajo tudi njihovi "normalni" državljani v svojem vsakdanjem življenju (doma, na delu, pri izpolnjevanju različnih obrazcev) lahko težave z branjem, pisanjem in računanjem. Lahko pa rečemo, da je že kar paradoks, da imamo manj pomislekov, kadar odkrivamo človeške pomanjkljivosti pri marginalnih skupinah. Te so že vajene, da jim stalno pripisujemo nepravilno vedenje in da jih družba nadzoruje in se zato razlikujejo od tako imenovane normalne populacije, ki ji je kar težko pripisati večje napake ali jih celo priznati.

V modernih državah z visoko rastjo tehnološkega napredka obsojenci zaradi izločitve iz družbe še mnogo težje sledijo razvoju. Ker so iz širše družbe izolirani, nimajo enakih možnosti vključevanja v kulturne dejavnosti, izobraževalne programe, športne in druge aktivnosti ter v druge oblike javnega življenja kot ostali ljudje. Tako se

je po nekaterih ocenah še pomembno povečal odstotek tistih obsojencev, ki jim je treba dopolniti osnovno izobrazbo.

V naši raziskavi smo definicijo funkcionalne pismenosti zaradi specifičnosti obsojeniške populacije (kratkotrajna ali dolgotrajnejša omejenost zadovoljevanja določenih potreb) nekoliko zožili, čemur smo priredili tudi sestavo testnega vprašalnika.

Namen raziskave je bil predvsem prikazati sposobnost branja in pisanja, računanja ter izpolnjevanja obrazcev pri populaciji obsojencev. Empirični del raziskave sva izvedli septembra 1991 v treh slovenskih zaporih, (Dob, Celje, Ljubljana). V vzorec sva zajeli sto oseb - izbor je bil slučajnost, kar je predstavljalo petino slovenske obsojeniške populacije (brez pripora) v času testiranja. Kljub nekaterim težavam pri izboru respondentov lahko trdimo - z upoštevanjem velikosti vzorca in tipov zapora, ki sva jih zajeli - da so rezultati signifikantni in zaključki veljavni.

Testni vprašalnik, ki sva ga uporabili, je bil sestavljen iz treh delov. V prvem sva spraševali po osebnih podatkih obsojencev, drugi del je obsegal naloge za preverjanje funkcionalne pismenosti (razumevanje besedila, slovnična pravila jezika, znanje osnovnih matematičnih operacij, izpolnjevanje obrazcev, poznavanje pojmov), v tretjem delu pa sva poskušali ugotoviti stališča obsojencev do izobrazbe in do sebe, ter njihove motive in ovire za izobraževanje. (Celoten testni vprašalnik je v prilogi.)

REZULTATI

Obsojenci so v glavnem mladi, stari do 30 let (taki sta slabi dve tretjini). Izobrazba obsojencev je v primerjavi z izobrazbo njihovih staršev višja, kar velja tudi za "normalno" populacijo. Naši respondenti z osnovnošolsko in poklicno stopnjo izobrazbe presežejo svoje starše, med tem ko na stopnji 4-letne srednje šole in več med starši in respondenti ni razlike. V splošnem pa se je pokazala visoka povezanost med stopnjo izobrazbe staršev in naših respondentov.

Pri testiranju sva ugotovili, da bi 3% testirancev uvrstili med polpismene, saj so pri izpolnjevanju testnega vprašalnika potrebovali več najine pomoči. Niso popolnoma razumeli, kaj so prebrali in dane informacije niso znali uporabiti. Njihova pisava je bila okorna in fonetična.

Kot kazalca bogatejšega besednega zaklada, kulturnih navad in interesov, ter splošne razgledanosti sva uporabili pojma "galerija" in "antikvariat". Izkazalo se je, da zna pojem "galerija" zadovoljivo pojasniti 84% respondentov, med tem ko jim je pojem "antikvariat" že povzročal večje težave, saj ga pozna le 37% naših respondentov.

ZAKLJUČKI

Funkcionalna pismenost je povezana s stopnjo dosežene izobrazbe posameznika - kar je potrdila tudi naša raziskava - in v državah, kjer raziskav o stopnji funkcionalne pismenosti še niso naredili, se opirajo na podatke o formalni izobrazbi kot merilu funkcionalne pismenosti.

Verjetno ni potrebno posebej poudarjati, da je stopnja izobrazbe in funkcionalne pismenosti v zaporih še veliko bolj zaskrbljujoča, saj so možnosti za vključevanje v različne vrste izobraževalnih programov (osnovno izobraževanje, dokvalifikacije, prekvalifikacije, poklicno izobrazbo in usposabljanje) znotraj zaporov pri nas minimalne. Obsojenci zaprtih oddelkov imajo možnost osnovnega izobraževanja (se ne izvaja redno zaradi premajhnega števila zainteresiranih) in poklicno šolo kovinarske stroke (izvajanje teoretičnega dela šolanja je delno okrnjeno, ker je odvisno od zunanjih predavateljev). Obsojenci polodprtih, odprtih in praviloma tudi zaprtih oddelkov imajo možnost, da se vključujejo v programe zunanjih izobraževalnih institucij, seveda če to ni v nasprotju z varnostnimi ukrepi zaporov. Zaporniki se malo vključujejo v kakršnekoli izobraževalne programe. Tej populaciji izobraževanje še samo po sebi običajno ni vrednota in se ga tudi ne spodbuja.

V tujini se izobraževanje zapornikov vrednoti enako ali višje kot delo, saj dobijo denar, če se vključijo v izobraževanje. Prav tako so kot pomemben dejavnik resocializacije obsojencev spoznali razvijanje bralnih navad in s tem povezan razvoj knjižničarstva znotraj zaporov. Uspešno je tudi uvajanje raznih drugih kulturnih aktivnosti, kot npr. bralnih krožkov, umetniških skupin, ur glasbe...

Skratka, možnosti za izobraževanje v zaporih je veliko. Ovira je verjetno v tem, da se premalo zavedamo pomembnosti problema za celoten razvoj naše družbe. Obsojenci, ki ta čas še prestajajo kazen, se bodo prej ali slej pridružili množici nekvalificiranih brezposelnih, ki pri iskanju zaposlitve večinoma ni uspešna in edini izhod v bitki za preživetje (ponovno) najde v družbeno nesprejemljivih dejanjih (kriminalu).

V nalogi, kjer so testiranci odgovarjali na vprašanje o predloženem besedilu, jih je samo tretjina odgovorila pravilno, kar po definiciji UNESCO kaže, da je kar dve tretjini slovenskih obsojencev na pragu funkcionalne pismenosti. Z nalogami, kjer so pisali razglednico ter izpolnjevali poštno denarno nakaznico in telegram, sva želeli ugotoviti, koliko so naši obsojenci sposobni komunicirati na načine, ki so v družbi splošno uveljavljeni. Tu so se ponovno pokazale težave pisnega izražanja naših respondentov, saj jih je v povprečju

komaj polovica sporočila napisala tako, da so bila sorazmerno čitljiva in bi dosegla naslovnika. Po najinem pričakovanju je veliko testirancev vsebino razglednice, ki sva jo navedli v navodilu, prilagodilo svojim željam, vendar sva se zaradi specifičnosti populacije pri oceni funkcionalne pismenosti omejili bolj na pravila pisnega komuniciranja.

Pri nalogah za preverjanje poznavanja slovničnih pravil jezika sva ugotovili, da kar dobra tretjina testirancev ne obvlada snovi četrtega razreda OŠ (pretvarjanje preteklega v sedanji stavek in trdilnega v nikalnega). To lahko pomeni, da obsojenci ne berejo in pišejo dovolj, torej ne uporabljajo pridobljenega znanja v tolikšni meri, da bi zagotovili njegovo ohranjanje.

V pojem funkcionalne pismenosti vključujemo tudi matematično pismenost, kjer "gre za sposobnost branja matematičnih zapisov in sposobnosti reševanja matematičnih nalog".*

Naši testiranci imajo pomanjkljivo znanje osnovnih matematičnih opercij, saj jih v povprečju niti polovica ni zmogla izračunati vseh nalog. Najslabše so se izkazali v deljenju (pravilno jih je izračunalo le 16% respondentov), kot pa sva predvidevali, so bili najboljši pri seštevanju, čeprav še vedno slabi (pravilno jih je seštelo 76%).

Od tistih, ki imajo OŠ ali manj, jih kar 96% ne zna deliti; tisti s 4-letno srednjo šolo ali več pa te operacije še vedno ne obvladajo v 67%.

* Bogdanović S., Matijević M.: "Pilot istraživanje - nepismenost i ponovna nepismenost u odraslih",
Zajednica narodnih i otvorenih sveučilišta Republike
Hrvatske, Zagreb 1990, str. 39.

** Priloga vprašalnik